

JANKO LEBAN:

Žiga Cojz.

razpravi o Valentinu Vodniku smo videli, kak vpliv je imel Cojz (Zois) na Vodnika, pa ne le na Vodnika, temveč tudi na druge sodobne književnike, recimo na Antona Linharta, ki je bil začetnik naše dramatike (gledaliških iger). Cojz ni bil ne pesnik ne pisatelj slovenski, a bil je mož učenjak, bogataš, ki je podpiral vse lepo in dobro.

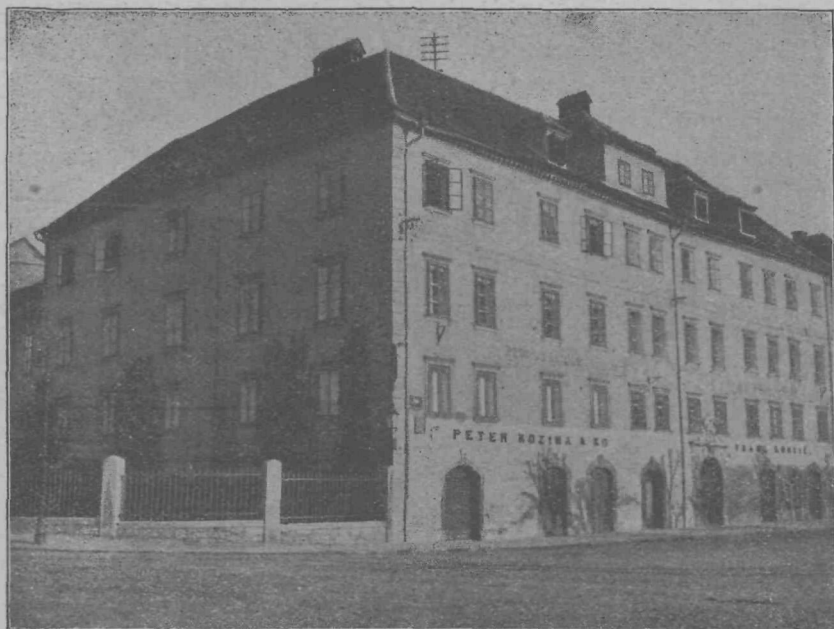
Žiga Cojz se je rodil v Trstu l. 1747. Njegov oče Michelangelo (Mihelandželo) Zois je bil iz Bergama na Laškem doma. Ko se je kot trgovec preselil v Trst, si je s svojo pridnostjo pridobil ogromno imetje. Nakupil je ali v najem vzel vse rudnike po takratnem Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Ko je bila cesarica Marija Terezija po sedemletni vojni v veliki denarni zadregi, ji je Michelangelo podaril 40.000 goldinarjev, kar je pomenilo za tiste čase ogromno bogastvo. Zato ga je povzdignila v baronski stan, to se pravi: postal je plemenitaš z naslovom baron. Izbral si je ime Zois von Edelsstein. Slovensko bi se reklo: Cojz plemeniti Draguljski. Po smrti prve žene se je Michelangelo poročil s Slovenko Ivano Kapusovo. Ta je bila mati našemu Žigi. Zato je bil Žigin materinski jezik slovenski in zato se je Žiga štel za Slovenca. Mati ga je skrbno učila slovenski. Slovenščino je Žiga vzljubil in popolnoma obvladal. Slovenščino kot materinski jezik je iskreno negoval ves čas svojega življenja.

Ko so se Cojzovi preselili v Ljubljano, je mladi Žiga izvršil šole pri jezuitih. Potem ga je oče poslal v viteško akademijo na Toskansko v Reggio (izgovori Redžijo). Tu se je seznanil s poezijo in modroslovjem. Ko se je vrnil iz Reggio, je doma prevzel vodstvo velike trgovine. Kot trgovec se je Žiga učil raznih jezikov, fizike, kemije, višjega računstva (matematike), botanike (rastlinstva), mineralogije (rudninstva) itd. Oče je pozval celo slavnega matematika Gruberja, da je Žigo učil. Vsake stvari, katere se je Žiga lotil, se je poprijel z veliko pridnostjo. Zato je pa tudi bil vsestransko omikan mož. Bil je dober tvorničar, rudninoslovec, trgovec, sploh mož v vseh panogah znanja doma. Kot milijonar je sibal dobroto na vse strani.

Rad je stopil na svojih potovanjih v bajtico ubožnega delavca ali bornega rokodelca ter povpraševal, kako se pravi temu ali onemu orodju po slovensko; povsod so ljudomilega moža sprejemali z veseljem.

A sredi tega blagoslovljenega delovanja zadene vse Slovensko — posebno Cojzovo hišo — hud udarec. Okrog l. 1775. je namreč oživela kupčija na Švedskem in Ruskem. Prišlo je mnogo ladij z železom na

Jadransko morje in zato je Cojzova trgovina trpela škodo. Pa on se ni ničesar ustrašil ter je vse poizkusil, da bi se odkrižal te nevarnosti. Potoval je na Francosko, Holandsko in Angleško, obiskoval tamošnje tvornice, videl nove izume ter si pridobil znanosti, kako bi bilo domači kupčiji zopet pomagati na noge. Pozval je v Ljubljano izvedene kovače in rudarje, da so preiskovali tuje blago. Vrnivši se v domovino, začne svoje fužine popravljati in uvajati nove izume v svoje tvornice. Dobival je celo s Švedskega in Ruskega železo (sirovo), ga obdeloval in razpošiljal po svetu. Poseben sloves so imele Cojzove kose,

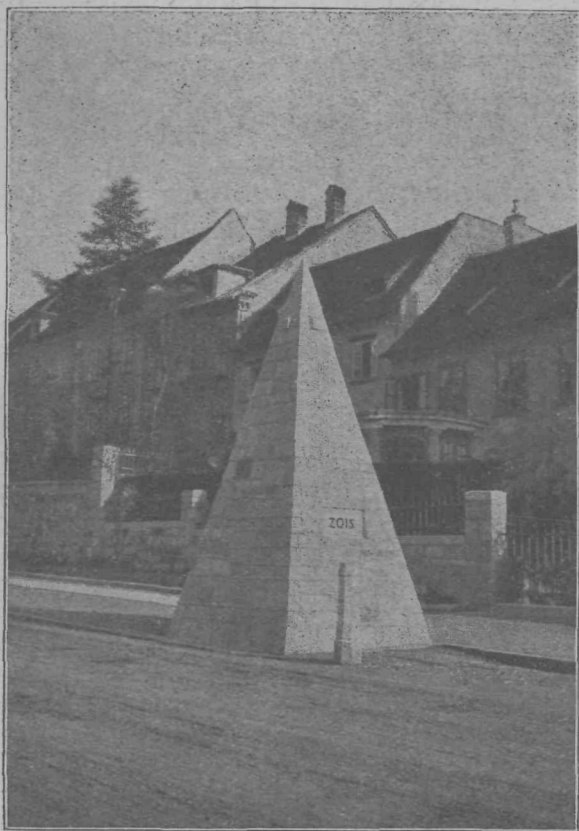
Cojzova hiša v Ljubljani
(na voglu Cojzove ceste in Brega)

tudi njegovi srpi so sloveli. S tem je svojo kupčijo tako povzdignil, da je uvažal svoje blago celo v Indijo, Japan in Kino. Cojzova hiša se je silno povzdignila.

Toda Žigo je l. 1779. zadela druga, osebna nesreča. Bil se je namreč v Rimu prehladil in od tedaj ga je vedno trgalo po vseh udih. Lotil se ga je protin in mu naposled uničil noge. Od l. 1797. ni več zapustil svoje hiše v Ljubljani. Izumil je poseben voziček s tremi kolesi, spredaj z mizico za knjige in papir.¹ S tem vozičkom se je vozil po svojih 17 sobah in po vrtu. Na tem vozičku je študiral in pisal do 10. ali 11. ure ponoči, časih celo do dveh popolnoči. Pisal je posebno rad Vodniku, ocenjevaje njegove pesmi. Podpiral je slovenske pisa-

¹ Glej podobo na strani 58. v „Zvončku“, letnik XXIX. (1927—1928)! Uredn.

telje: Japlja, Kumerdeja, Kopitarja, Ravnikarja, Vodnika. Naročil si je po več izvodov knjig (staroslovenskih, glagoljaških, kart itd.) ter jih delil med pisatelje. Sploh je bila Cojzova gostoljubna hiša zaveščišče vsem prosvetnim delavcem. Slavni jezikoslovec Kopitar je prišel v Cojzovo hišo kot domači učitelj nekega Cojzovega sinovca, pa je pozneje, ko je sinovec odšel na Dunaj, ostal še osem let kot tajnik

Cojzov spomenik na Cojzovi cesti v Ljubljani

v Cojzovi hiši. — Kopitar je sam rekel, da bi ne bil nikoli postal jezikoslovec (slavist), da ga usoda ni privedla v Cojzovo hišo.

Brigal se je Cojz tudi za druge, vso deželo koristne stvari, n. pr. za osuševanje Ljubljanskega barja. Tudi za ljubljansko mesto je skrbel: da so podrli mestni zid, lepšali ulice in hiše itd. Za kmete je skrbel po očetovsko. Graščinskim podložnikom je zapustil pokojnino. Ko so bili v Ljubljani Francozi in Avstrijci, je ranjene in neranjene vojake nastanil po svojih graščinah in skrbel zanje. Sploh je bila dobrotelost tega izbornega moža vredna občudovanja.

Umrli je Cojz dne 19. novembra 1819. Ob pogrebu je bila vsa Ljubljana zavita v črno obleko. Z veliko potrpežljivostjo je mož prenašal svojo usodo, prikovan 22 leti na svoj voziček.

Velikanske so zasluge Cojzove za naš narod, zakaj on nas je podpiral gmotno, a zbudil, negoval, učil je naše pisatelje, predvsem seveda Vodnika in Linhartarja.

Njegova knjižnica je obsegala 4394 zvezke, kupila jo je vlada za 70.000 goldinarjev za ljubljansko biblioteko, ki je res velika in imenitna. Tudi Cojzova mineralična (rudninska) zbirka je bila obširna in jo je vlada kupila za 600 goldinarjev za ljubljanski muzej.

O Cojzu pač lahko rečemo, kar je pesnik Gregorčič zapel o bogatašu Josipu Gorupu:

Proslavljen mož, ki je srce čuteče
in roka blaga vzvišen kras njegov,
ki s trudov plodom zlatim, z dari sreče
na brate bedne siplje blagoslov,
ki skrbno rane celi jim skeleče,
do lepših dni odpira pot jim nov,
ki jim prosvete solnčni svit prižiga,
iz praha jih na mesta častna dviga!

To so temne grede . . .

Materi v spomin.

»Kaj si tu se naselila, roža?
Videl sem te že drugje.
Ti so temne grede, draga,
in gotovo ne zate.«

»Dolgo ni, ko še veselo
cvetla sem na drugih tleh,
vonjala sladko opojno,
sredi živih srčnih leh.

Zabesneli so viharji,
solнца več mi bilo ni,
kar je v srcu prej cvetelo,
klilo, raslo, zelenelo,
nepoznane sreče pelo,
one je zamrlo dni...

V grob otroku mater so dejali,
z njo mu srečo živo pokopali!

Zdaj me več ne moti, potnik!
Materi, ki v grobu spi,
lepo imam sporočilo,
potnik, pojdi, meni se mudil!«

Pa se h grobu roža je sklonila,
tole materi je sporočila:
»Glej, na vročem svojem srcu,
da še zdaj mi je gorko,
me otrok prinesel tvoj je,
vsadil z mehko me rokó.
Še zdaj čutim vroč njegov poljub,
ki pošilja ti otrok ga osameli
in iskreno, mati, te pozdravlja.«

Zakipelo je v globini groba
kakor dih mehko, sladko...
Li ne vzdih po prestali boli
duša ranjena tako?

Andrej Rapè.